

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ
ПСИХОЛОГІВ**

Карпюк Юлія Ярославівна

кандидат психологічних наук

доцент кафедри загальної та клінічної психології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті представлений аналіз основних сучасних наукових підходів щодо визначення поняття, опису структури та джерел формування комунікативної компетентності. Розглянуто основні методи розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів. Наголошується, що комунікативна компетентність є важливою складовою професійної компетентності психолога, яка суттєво впливає на ефективність його діяльності.

Ключові слова: комунікативна компетентність, професійна компетентність, спілкування, структурні компоненти, розвиток комунікативної компетентності.

Постановка проблеми. У наш час зростають вимоги до рівня сформованості професійних компетентностей фахівців у сфері психологічної галузі, що зумовлює потребу удосконалення процесу професійної підготовки майбутніх фахівців, застосування нових методів формування та розвитку необхідних в практичній діяльності компетентностей. Варто зазначити, що специфіка діяльності психолога характеризується, насамперед, значною кількістю спілкування, великою частотою різноманітних міжособистісних взаємодій, якість проведення впливає на успішність вирішення проблемних ситуацій клієнта та зростання професіоналізму психолога. Отже, на успішність та ефективність професійної діяльності психолога впливають, як попередньо сформовані та набуті професійні знання і навички, а також рівень розвитку

професійно значущих особистісних якостей, серед яких важливе місце належить комунікативній компетентності, яка є базовою та визначальною в діяльності психолога. Саме тому питання розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів відноситься до актуальних проблем сучасної психології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню проблеми комунікативної компетентності, її формування та розвитку присвячені численні наукові дослідження педагогів та психологів. Серед них найбільш значущі праці таких зарубіжних та вітчизняних науковців, як Л. Антропова, А. Богуша, О. Бодальова, М. Вашуленко, Ю. Ємельянова, В. Захарова, М. Заброцького, Г. Костюка, Л. Власенко, Н. Казаринова, О. Леоньєва, Б. Ломова, С. Мусатова, С. Максименка, Н. Мельникова, В. Несторова, Л. Петровської, С. Петрушина, М. Пентилюка, В. Погольша, Є. Руденського, Р. Якобсона, Я. Яноушека та інших. Проведений нами аналіз теоретичних досліджень представлених авторів показав наявність багатьох підходів до розуміння поняття «комунікативна компетенція» та недостатню вивченість даного феномену, як однієї із провідних складових професійно важливих якостей сучасного фахівця-психолога, а також методів розвитку даної компетенції у професійної підготовки майбутніх фахівців.

Відтак, метою нашої статті є теоретичний огляд проблеми комунікативної компетентності, її структури та основних методів розвитку в науковій літературі з подальшим обґрунтуванням необхідності розробки програми формування комунікативної компетентності у студентів-психологів.

В наукових розвідках таких вчених, як В. Гаркуша, М. Заброцький, Л. Петровська, К. Платонов та інші знаходимо визначення комунікативної компетентності, як компоненту вмінь та здібностей особистості; В. Куніцина, В. Спиваю розглядають її як більш широке поняття в якості складової інших компетенцій і одночасно як окрему характеристику особистості; Ю. Ємельянов описує комунікативну компетентність, як індивідуальну якість та певний стан свідомості групи людей. Ю. Жуков вважає її окремою характеристикою

особистості; При цьому науковці погоджуються з тим, що ця властивість особистості є набутим явищем – під час природної комунікації або в процесі спеціально організованого навчання [11, с. 56].

В. Москаленко, А. Козлов, Т. Іванова в поняття комунікативної компетентності включають сформовані знання норм і правил спілкування, навички адаптації, які виступають умовами створення ефективних відносин. О. Прозорова пропонує розглядати комунікативну компетентність, як інтегровану особистісну якість, яка забезпечує ситуативну адаптивність та вільне володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, наголошуючи, що це свого роду “цілісно-особистісне утворення, яке формується в процесі спілкування та забезпечує можливість адекватного відображення психічних станів й особистісного відображення психічних станів та особистісного складу іншої людини, правильну оцінку її вчинків, прогнозування на їх основі особливостей поведінки особи, що сприймається” [15, с.192].

В контексті нашого теоретичного дослідження ми також розглядаємо думку Г. Рикхейта, який пов’язує комунікативну компетентність із здатністю людей досягати поставлених цілей. Л. Петровська розглядає її як сприятливий чинник становлення міжособистісного спілкування в своїх наукових дослідженнях структури професійної компетентності та комунікативної компетентності, як її складової.

Г. Айзенк, П. Горностай, В. Злівков, Р. Кеттел, М. Молоканов, Г. Оллпорт, Л. Петровська та інші розглядають комунікативну компетентність у вигляді відповідного комплексу особистісних якостей;

Е. Берн, П. Єршов, М. Молоканов та інші подають її через відповідний «Я-стан»; Л. Петровська під комунікативною компетентністю розуміє здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми; в якості складової частини культури фахівця, комунікативну компетентність розглядають С. Максименко, О. Павленко та інші.

Аналіз представлених у науковій літературі тлумачень поняття «комунікативна компетентність» показав, що думки більшості вчених тяжіють до розуміння її

як однієї із важливих умов оптимізації процесу спілкування за значної ролі наявного особистісного досвіду і розкриваються через різні структурні компоненти (Л. Петровська, Л. Столяренко, Ю. Ємельянов). Загалом комунікативна компетентність розглядається, як система внутрішніх ресурсів, які необхідні для побудови ефективної комунікації у визначеному колі ситуацій міжособистісного спілкування.

Вивченням питання структури комунікативної компетентності займалися такі зарубіжні вчені, як Л. Бахман, Е. Берн, Дж. Костер, Х. Ласвел, К. Левін, М. Лустіг, А. Маслоу, Дж. Мід, Е. Мелібруд, Дж. Морено, А. Палмер, Дж. Равен, К. Роджерс, С. Сабі, С. Уілсон, Д. Хаймс та інші. Серед вітчизняних вчених дослідженням даного феномену займалися В. Абраменкова, Т. Антипіна, Л. Артемова, Н. Бібік, А. Бойко, Л. Бондар, Л. Ващенко, І. Войтенко, М. Вятютнев, Д. Ізаренков, І. Зайцева, А. Захарова, А. Кідрон, Т. Сухарева, Є. Щербакова, Ю. Ємельянов, В. Ядов та інші.

Проведений теоретичний аналіз показав наявність різних підходів до визначення структурних компонентів комунікативної компетентності. Таким чином, комунікативна компетентність, як складне утворення сукупності знань, умінь, навичок та безпосереднього досвіду міжособистісного спілкування може включати в себе й інші компоненти в конкретних ситуаціях комунікації.

Зокрема, Т. Сухарева під час аналізу даного поняття виділяє в моделі комунікативної компетентності: граматичний, прагматичний, стратегічний та соціокультурний компоненти. До граматичного компоненту відносяться знання правил граматики, фонології, морфології та синтаксису. Прагматичний компонент включає в себе знання того, що саме і в яких ситуаціях потрібно говорити певним людям. До стратегічного компоненту відносяться знання методів і способів подачі інформації в різних ситуаціях. Соціокультурний компонент включає знання норм етикету та загальнокультурних норм.

Д. Ізаренков розглядає три основні компетенції, які складають модель комунікативної компетенції: мовну, предметну і прагматичну. Згідно визначення М. Вятютневої основними складовими комунікативної

компетентності виступають розумові здібності особистості та мовленнєва діяльність, що забезпечують використовувати творчо і цілеспрямовано під час взаємодії зі співрозмовником.

А. Захарова, аналізуючи структуру комунікативної компетентності, привертає свою увагу до вмінь, які, на її погляд, є необхідними для ефективного спілкування, зокрема: мовленнєві вміння (оволодіння мовленнєвою діяльністю і мовленнєвими засобами спілкування); соціально-психологічні вміння (оволодіння процесами взаємозв'язку, взаємовираження, взаєморозуміння, взаємовідносин, взаємодіяльності взаємовиявлення, взаємовпливу); психологічні вміння (оволодіння процесами самовладання, самообілізації, самонастроювання, самоконтролю); уміння використовувати у спілкуванні норми мовного етикету відповідно до конкретної комунікативної ситуації (володіння ситуацією спілкування); уміння використовувати різні засоби спілкування (паралінгвістичні, екстралінгвістичні, кінестетичні); вміння спілкуватися в різних організаційно-комунікативних формах (дискусія, обговорення, суперечка тощо); вміння впливати на партнера по спілкуванню [8].

Досліджуючи структуру комунікативної компетентності у трьох площинах: особистісна площина (відображена структура комунікативної здібності (навички)); площина поведінки (виділяються закономірності ситуаційного формування готовності до спілкування і вміння спілкуватися (уміння)); площина взаємосприйняття й оцінки людей (відбувається «відображення компетентності у спілкуванні в наборі комунікативних властивостей» (загальна спрямованість поведінки і стиль спілкування)) А. Кідрон виокремлює у ній наступні компоненти, зокрема: сукупність навичок для сприйняття, розуміння й оцінювання інших людей, тобто соціальна сенситивність; здатності оптимізувати міжособистісні відносини в мікроколективі; патерни поведінки, тактичні вміння спілкуватися, «техніка спілкування» і таке інше, тобто фактори впливовості; деякі особистісні передумови комунікативного потенціалу:

стабільність Я-концепції (з якою також співвідноситься рівень психологічної стійкості особистості) тощо [12, с. 110].

Розглянуті нами підходи науковців щодо виділення основних структурних компонентів комунікативної компетенції, як правило, відображають пов'язані із мовою складові, але є і ті моделі, у яких представлені ті компоненти, які також мають визначальний вплив на комунікативну ситуацію. Традиційно їх розглядають як тріаду: когнітивний, емоційний та поведінковий [5; 9; 13], зокрема: когнітивний компонент (пов'язаний із безпосереднім пізнанням іншої людини і охоплює здібності поділяти інші точки зору, ефективно вирішувати різні проблеми, що можуть виникати між людьми, тощо (В. Абраменкова, Т. Антипіна, Л. Артемова, А. Бодальов, Є. Щербакова, В. Ядов та інші); емоційний компонент (представляє емпатію, емоційну чуйність до іншої людини (В. Абраменкова, А. Кідрон, Е. Щербакова та інші); поведінковий компонент (відображає здатності людини до співпраці, спільної діяльності, ініціативність, організаторські здібності тощо (В. Абраменкова, Л. Артемова, Ю. Смелянов, Е. Щербакова та інші).

Отже, проведений нами аналіз феномену комунікативної компетентності, основних його структурних компонентів, особливостей розвитку та специфіки формування дає підстави констатувати, що комунікативна компетентність, як відповідна інтегральна якість особистості поєднує у собі різні види компетенцій, опанування якими є необхідною умовою для забезпечення ефективного процесу особистісної та професійної комунікації. Відтак, наявність саме такої компетентності, як комунікативна компетентність у структурі професійних компетентностей фахівців, які представляють професії типу «людина - людина» є однією із професійно значущих, а для професії психолога – є базовою і визначальною, оскільки професія психолога передбачає постійну комунікацію з людьми. Як стверджує І. Гоян, психолог повинен «...вміти входити у діловий контакт з клієнтами на основі методики соціально-контактної взаємодії...» [7, с.81]. Відтак, комунікативна компетентність

психолога є «серцевиною професіоналізму психолога», тому що спілкування з людьми становить сутність професії психолога [3; 18].

Вивченню проблеми формування та розвитку комунікативної компетентності присвячені численні наукові дослідження педагогів та психологів. Зокрема, Л. Антропова, В. Несторов, О. Усанова досліджували питання становлення та розвитку комунікативної компетентності у майбутніх педагогів та психологів. Аналіз підходів до розвитку комунікативної компетентності студентів показав, що перевага надається активним методам групової роботи, серед яких можна виділити ділові ігри, соціально-психологічні тренінги, розв'язання проблемних ситуацій. Серед вправ, які сприяють розвитку комунікативної компетентності можна виділити вправи спрямовані на розвиток рефлексії, емпатії, вміння задавати запитання та слухати, спостережливості.

О. Арбузова пропонує використовувати для розвитку комунікативної компетентності тренінги по комунікації, побудові особистих кордонів, оптимізації взаємовідносин, тренінг формування лідерських навиків, тренінг розвитку креативності і т. д. Серед основних форм роботи, які сприяють розвитку комунікативної компетентності та підвищенню комунікаційної культури, можна виділити міні-лекції, розв'язування проблемних ситуацій, виконання вправ та завдань на відпрацювання окремих навиків комунікації, рольові ігри, дискусії та інше.

Л. Петровська розвиток комунікативної компетентності розглядає, як процес саморозвитку та самовдосконалення, який включає в себе самодіагностику, самоаналіз, який забезпечує розвиток адекватної орієнтації у власному психологічному потенціалі та у психологічній потенціалі людини, яка потребує допомоги, а також забезпечує розуміння ситуації та задач процесу спілкування. Зокрема, науковець стверджує, що особливої уваги при цьому набувають комунікатор та умови, які супроводжують комунікативний контакт.

Таким чином, серед основних психологічних засобів формування та розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів можна виділити активні групові методи, тренінги розвитку комунікації, тренінги медіації, тренінги

розвитку емоційної компетентності та саморегуляції, тренінги соціальної перцепції та самопрезентації, тренінги розвитку впевненості в собі.

Серед активних групових форм найбільш широко використовуються дискусійні та ігрові методи. Ю. Ємельянов запропонував тренінг розвитку міжособистісної чутливості та сприйняття себе, як психофізичної єдності. Особливістю тренінгу розвитку сензитивності є відсутність чіткої мети роботи групи, в процесі роботи актуалізуються почуття та емоції учасників заняття, вони включаються в нову сферу соціального досвіду, який допомагає їм дізнатися особливості їхнього сприйняття іншими учасниками групами і отримують можливість порівняти його з власним сприйняттям самих себе. Щодо методу дискусій, то його особливістю є можливість вийти за межі власної позиції та краще зрозуміти точку зору іншого, що є важливим професійним навиком в діяльності психолога.

В основу методу соціально-психологічного тренінгу, розробленого професором М. Форвергом, лягли рольові ігри, які допомагають учасникам зустрітися з ситуаціями реальної професійної діяльності в ігровій формі та сформувані нові, більш ефективні комунікативні навички, необхідні для розв'язання поставлених завдань. Варто зазначити, що в процесі соціально-психологічного тренінгу вплив може здійснюватися на рівні психологічних переконань, вмінь, навичок, здібностей, в залежності від цілей тренінгового заняття. Досвід застосування соціально-психологічного тренінгу відображений в наукових працях Ю. Ємельянова, В. Захарова, Г. Ковальова, А. Петровської, М. Левченко та інших.

А. Петровська під соціально-психологічним тренінгом розглядає засіб взаємодії, спрямований на розвиток знань, умінь та навичок міжособистісного спілкування, як засобу міжособистісної взаємодії.

Комунікативний тренінг, як одна з найбільш ефективних форм розвитку комунікативної компетентності, спрямований на підвищення комунікативної грамотності шляхом відпрацювання вмінь та навичок ефективного спілкування. Тренінг розвитку комунікативної компетентності передбачає аналіз труднощів, проблем, конфліктів, які виникають в процесі спілкування, а також подолання

комунікативних бар'єрів і комплексів, які нерідко стають на заваді реалізації індивідуальних здібностей. Формування навичок передбачає виведення певних дій та процесів на рівень автоматизму, що забезпечує використання опанованих підходів в особистій та професійній взаємодії. Процес формування самих комунікативних вмінь передбачає теоретичну та практичну підготовку, яка відбувається на відповідних етапах тренінгу і дає змогу творчо використовувати комунікативні знання й навички для досягнення поставлених цілей в процесі комунікації. Разом з тим ефективність навчання в тренінговому форматі забезпечується лише за умов дотримання учасниками групи принципу активності, який реалізується завдяки апробації отриманих знань, застосуванню нових методів, прийомів, способів взаємодії в створених тренером ситуаціях; принципу творчості, який сприяє розкриттю особистісних ресурсів та можливостей учасників тренінгу; принципу усвідомленості, що передбачає отримання зворотного зв'язку, краще розуміння своїх переконань, дій, реакцій на окремі ситуації комунікації та усвідомлення причин їх виникнення; принципу партнерського спілкування, яке передбачає врахування інтересів учасників взаємодії, емоцій, почуттів і цінності особистості іншої людини.

Таким чином, можна зробити висновок, що розвиток комунікативної компетентності базується на отриманні нового досвіду міжособистісної взаємодії шляхом розв'язання проблемних ситуацій, застосуванням на практиці знань, вмінь та навичок спрямованих на підвищення комунікативної грамотності, завдяки процесу рефлексії, використанню самодіагностики та самоаналізу в процесі міжособистісного спілкування.

Серед основних джерел формування комунікативної компетентності можна віднести вроджені особистісні властивості, загальний рівень ерудиції, процес виховання, а також життєвий та набутий професійний досвід. Звідси випливає, що розвиток комунікативної компетентності крім чинників, які напряду пов'язані з мовою та мовленням, залежить також від наявності конкретних комунікативних ситуацій, індивідуальних якостей особистості, соціальної ролі людини, яка здійснює комунікацію.

Висновки. Проведений нами теоретичний аналіз методів розвитку комунікативної компетентності свідчить, що найбільшу ефективність в досягненні даної мети показують активні форми групової взаємодії, серед яких можна виділити соціально-психологічні тренінги та тренінги розвитку комунікативної компетентності в ході яких учасники мають можливість отримати досвід спілкування в конкретних комунікативних ситуаціях, шляхом використання методів моделювання та рольових ігор. Також, в результаті участі в інтерактивних заняттях учасники можуть вдосконалити наявні в них комунікативні навички, сформувані нові, підвищити рівень комунікативної компетентності та розкрити індивідуальні здібності, що важливо використовувати в процесі підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бархаев Б.П. Введение в профессию : учеб. пособие / Б.П. Бархаев, И.В. Сыромятников. – М. : ВУ, 2003. – 192 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособие / В.А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
3. Бодалева А.А. Психологическое общение / А.А. Бодалева. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 256 с.
4. Вторнікова Ю.С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи [Електронний ресурс] / Ю.С. Вторнікова // Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/344/1/Vtornik%5B1%5D.pdf>
5. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М.: Смысл, 1996. – 373 с.
6. Вятютнев М.Н. Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка / М.Н. Вятютнев // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. – М., 1986. – 34 с.

7. Гоян І.М. До питання про професійно значущі якості психолога праці / І. М. Гоян // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – Вип. 10, ч. 1. – С.80–86 .
8. Захарова А. В. Генезис самооценки / А. В. Захарова. — Тула : Тульський гос. пед. ун-т, 1998. — 135 с.
9. Жуков Ю.М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю.М Жуков, Л.А. Петровская, П.В. Растянников. – М., 1990. – 104 с.
10. Емельянов Ю.И. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности / Ю.И. Емельянов. — М : Просвещение, 1995. — 183 с.
11. Изаренков Д.И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов нефилологов / Д. И. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 54-60.
12. Кидрон А.А. Умение общаться как фактор взаимодействия / А.А. Кидрон // Взаимодействие коллектива и личности в коммунистическом воспитании : сб. тезисов. — Таллин, 1979. — 158 с.
13. Пашко Л.А. Комунікативна компетентність керівника : навч.-метод. матеріали / Л.А. Пашко, Н.Б. Ларіна, О.М. Руденко; упоряд. Г. І. Бондаренко. – К. : НАДУ, 2013. – 76 с.
14. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М.: Узд-во МГУ, 1989. – 216 с.
15. Прозорова Е.В. Педагогические условия развития коммуникативной компетентности // Мир психологи. – 2002. – № 2. – с. 191 – 202.
16. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. ф-тів / О.Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
17. Словник іншомовних слів. – plus.google.com/108909579540781219222.
18. Станкин М.И. Психология общения / М.И. Станкин. — М.: Моск. психол. соц. инт, 1996. — 296 с.

19. Сухарева Т.Н. Формирование коммуникативных стратегий словоупотребления у студентов неязыковых вузов : дисс. ... канд. пед. наук / Т. Н. Сухарева. – Тамбов : ТГУ им. Г. Державина, 2002. – 160 с.
20. Чепелева Н.В. Особистісна підготовка практикуючого психолога // Основи практичної психології/ В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: К.: Либідь, 1999. – с 242-249.
21. Jacobs, R. (1989) Getting the Measure of Management Competence / R. Jacobs // Personnel Management. – № 6, p. 32–37.
22. Raven, Dzh. (2002). Kompetentnost v sovremennom obshchestve: vyyavleniye, azvitiye i realizatsiya. M. : Kogito-Tsentr, 396 s. [in Russian].
23. Rickheit G. Handbook of communication competence / G. Rickheit, H. Strohner. – Berlin, 2008. – 561 p.
24. Lustig M. Intercultural communication: interpersonal communication across cultures / M. Lustig, J. Koester. – Boston : Pearson Education, 2010. – 395 p.